

PARTEA I
Ispita trecutului

MINTEA ȘI ISTORIA

Perspectiva evoluției

În fiecare an, aflăm ceva în plus despre complexitatea incredibilă a Universului în care trăim. Mentea se împleticește în fața trimerelor la miliardele de galaxii, formate la rândul lor din miliarde de stele, deplasându-se lent spre toate direcțiile, pe distanțe inimaginabile. Iar în interiorul fiecărui grăunte de materie, acceleratoarele ne dezvăluie constelații de particule necunoscute ce se retrag continuu, gonind pe orbite misterioase. În mijlocul acestui câmp de forțe uluitoare, o viață de om se desfășoară în ceea ce este mai puțin de o fracțiune de secundă pe scara timpului cosmic. Și totuși, în ceea ce ne privește, tocmai această scurtă viață, cu puținele ei momente prețioase, contează mai mult decât toate galaxiile, găurile negre și stelele care explodează puse la un loc.

Și avem motive întemeiate să simțim astfel. După cum a spus Pascal¹, deși suntem ființe fragile ca o trestie, suntem ființe gânditoare; conștiința omenească² oglindește imensitatea Universului. În ultimele câteva secole, prezența omului în lumea naturală a devenit și mai importantă. Abia de curând am reușit să aruncăm o privire fugară milioanele de ani care ne-au precedat, erelor pe parcursul cărora mii de organisme s-au înlocuit unele pe altele, luptând să supraviețuiască într-un peisaj în continuă schimbare. Și ne dăm seama acum că moștenirea noastră unică – conștiința reflexivă care

ne-a făcut să trăim un timp sub impresia înșelătoare că suntem făcuți pentru a fi mereu în vârful creației – aduce cu sine o responsabilitate colosală. Ne dăm seama de faptul că, fiind în fruntea evoluției pe această planetă, ne putem călăuzi energia vitală spre progres și armonie sau ne putem irosi potențialul moștenit, înclinând balanța spre haos și distrugere.

Pentru a putea face alegerile care duc către un viitor mai bun, ne va fi de folos familiarizarea cu forțele care acționează în cadrul evoluției; până la urmă, prin intermediul lor vom reuși sau vom eșua ca specie. În această carte, intenția mea este să reflectez la ceea ce știm despre evoluție și să elaborez implicațiile acestei cunoașteri asupra activităților de zi cu zi. Cu cât înțelegem mai bine cu ce ne confruntăm, cu atât avem mai multe șanse să ne trăim viața într-un mod responsabil și poate și să contribuim la direcționarea viitorului către cele mai valoroase obiective ale umanității.

Unul dintre efectele favorabile ale meditației asupra evoluției este că ne ajută să învățăm să luăm trecutul foarte în serios. *Natura non fecit saltum*, ziceau romanii – natura nu avansează prin tranziții bruște și salturi. Ceea ce suntem astăzi este rezultatul forțelor care au acționat asupra strămoșilor noștri cu multe mii de ani în urmă, și ceea ce va fi omenirea în viitor depinde de alegerile din prezent. Dar alegerile noastre sunt supuse unei serii de constrângeri care fac parte din structura evolutivă a oricărei ființe umane. Ele sunt supuse acțiunii genelor care reglează funcțiile corpului nostru și a instinctelor care ne determină, spre exemplu, să fim furioși sau excitați chiar și atunci când nu vrem să fim. Sunt de asemenea limitate de moștenirea culturală, de sistemele care-i învață pe bărbați să fie masculini și pe femei să fie feminine sau o religie să nu tolereze membrii altei religii.

Chiar dacă ne străduim să schimbăm cursul istoriei, nu putem face abstracție de constrângerile cu care ne împovărează trecutul;

acest lucru nu ar duce decât la frustrare și dezamăgire. Și totuși cunoașterea acestor forțe care condiționează conștiința și comportamentul face posibilă eliberarea de sub influența lor: libertatea de a decide ce gândim, ce simțim și cum acționăm. În acest moment al istoriei ar trebui să fie posibil ca un individ să-și construiască un sine care nu este pur și simplu rezultatul instinctelor biologice și al obiceiurilor culturale, ci al unei creații lucide și personale. Acest sine va fi conștient de propria libertate și nu se va teme de ea. Se va bucura de viață în toate formele sale și va deveni treptat conștient de înrudirea cu restul umanității, cu viața în întregime și cu forțele trepidante care animă lumea, forțe aflate dincolo de înțelegerea noastră. Dacă sinele începe să-și depășească interesele mărginite înscrise în structura sa de către evoluție înseamnă că e rândul său să înceapă să preia controlul asupra direcției în care se îndreaptă. Dar modelarea viitorului curs al evoluției nu este ceva ce poate fi realizat de indivizii izolați care lucrează singuri. De aceea este necesar să avem în vedere care sunt instituțiile sociale cele mai potrivite pentru a susține acțiunii evolutive pozitive și cum am putea crea mai multe.

Acesta este, pe scurt, planul acestei cărți. Mai întâi va analiza forțele din trecut care ne-au făcut să fim genul de organisme care suntem; va zugrăvi moduri de a fi care să ne ajute să ne eliberăm de influențele nedorite ale trecutului; va propune abordări ale vieții care îi îmbunătățesc calitatea și ne sporesc bucuria de a fi implicați; și va reflecta la modalitățile de a integra dezvoltarea și eliberarea sinelui cu societatea, în general. E clar că misiunea acestei cărți este prea ambițioasă pentru a putea fi realizată în spațiul cuprins între copertile sale. Cunoașterea sporește în fiecare an; experiența se maturizează în timp. A scrie despre asemenea lucruri este în sine un proces evolutiv – cu transformare lentă și fără final, dar sper că *Evoluția sinelui* va fi un prim pas în acest proces.

De aceea, am introdus la sfârșitul fiecărui capitol niște întrebări care să te îndemne la reflecții ulterioare. Este un fel de a scoate întru cânta în evidență faptul că raționamentul cărții nu este încheiat, că poate fi continuat de către fiecare cititor sau cititoare conform înțelepciunii și experienței sale. Scrierea pe carte pentru a completa gândurile autorului a fost una dintre cele mai vechi metode de studiu în toate civilizațiile. Adnotările cititorului, adăugate pe chenarul alb al paginilor, fac la fel de bine parte din cultură precum ceea ce a fost scris inițial pe acele pagini. Cărțile nu mai au chenare generoase ca altădată, astfel încât trebuie să oferim un mod alternativ în care cititorul sau cititoarea să se poată implica activ în ceea ce citește. Sper ca acest lucru să se întâmple și aici.

Rețeaua globală

Nu de mult am avut ocazia să particip alături de soția mea la întâlnirea membrilor unei mici comunități din Munții Stâncuși. Orașul se află la o altitudine de aproape 3000 de metri, într-o vale înmiresmată, cuibărită între două piscuri imense. Aerul era la fel de proaspăt ca apa de izvor. Păsări colibri zburau pe sub streșini și un vultur plana deasupra pajiștii. Întâlnirea avea loc în clădirea primăriei, construită din lemn și sticlă, cu tavane înalte de catedrală, așezată pe un teren frumos amenajat. În parcare străluceau ultimele modele de mașini de teren. Participau aproximativ 60 de oameni, indivizi puternici care păreau a da dovadă de entuziasm și a se simți în largul lor. Unii dintre ei erau fermieri, asistenți medicali și profesori, alții se retrăseseră aici dintr-un oraș îndepărtat după pensionare sau lucrau în stațiunea de schi din apropiere.

Prima parte a întâlnirii s-a desfășurat așa cum se desfășoară de obicei astfel de întâlniri, cu aprobări ale minutelor și comentarii privind hotărâri și proiecte aflate în desfășurare. Dar nu a trecut mult până când un fermier uscățiv s-a ridicat pentru a da glas unei

nemulțumiri. Cu toate că locuia la 80 de kilometri de oraș, spunea că în zilele de iarnă fumul de la sobele comunității împresoară în asemenea măsură valea, încât e ca și cum ai conduce printr-o zonă de război. Ce are de gând să facă consiliul pentru a reduce arderea lemnului? Apoi un bărbat mai în vârstă s-a ridicat pentru a descrie starea periculoasă în care se află râul Blue, care, după cum știau cu toții, e unul dintre cele mai bune locuri pentru pescuitul de păstrăv din întregul stat. Sau mai degrabă fusese. Din nefericire, departamentul de administrare a drumurilor publice arunca tone de nisip pe șoselele înghețate pentru a ține deschisă și iarna trecătoarea din munte care este străbătută de autostrada interstatală. Nisipul se scurge în râu, umplând golfulețele și bazinele în care își depun păstrăvii icrele, astfel încât în râul Blue nu mai există prea mult puiet.

Menționarea autostrăzii interstatale a adus în discuție întrebarea: care e în momentul de față rata tâlhăriilor și a spargerilor din zonă? E adevărat că de când fusese construit noul drum rata infracțiunilor crescuse cu 400%? Șeriful a explicat că, într-adevăr, acesta este unul dintre prețurile ce trebuie plătite progresului. Înainte ca autostrada să existe, ticăloșii din oraș nu se oboseau să conducă atât de departe pe drumurile întortocheate pentru a da spargeri. Dar acum, că se putea ajunge repede și ușor, mai mulți infractori considerau că este fezabil. Fumul, păstrăvul și spargerile sunt cele mai mici probleme, a intervenit un fermier în vârstă, ridicându-se și vorbind pe un ton plin de emoție. Adevărata întrebare e: ce se va întâmpla cu apele noastre? Niciunul dintre noi nu va supraviețui fără ele. Valoarea terenurilor noastre este legată de drepturile pe care le deținem asupra apelor. Acum, orașele din est și din vest construiesc tunele subterane uriașe pentru a suga apa de sub terenurile noastre, secându-le. Pajiștile se ard și se usucă, cirezile se împuținează.

Pe măsură ce întâlnirea continua în acest fel, a devenit din ce în ce mai clar că nu mă aflu în locul în care păruse inițial că sunt. La început crezusem că sunt martor la procesul de luare a deciziilor de către un grup de americani prosperi, independenți și încrezători în propriile forțe, care sunt stăpâni pe viitorul lor. Până la sfârșit am constatat că această comunitate mică, mândră de propria-i izolare față de necazurile lumii, era de fapt prinsă în plasa unor procese economice, politice și demografice care își au originea în altă parte și asupra cărora nu avea aproape niciun control. Și atunci am conștientizat pe deplin ceva ce știusese de mult la nivel abstract: nu mai există niciun loc pe pământ în care să-ți poți croi destinul fără a ține cont de ce se întâmplă în restul lumii.

Alte două anecdote ar putea ajuta la ilustrarea acestei idei. Acum câțiva ani, un profesor canadian, prieten al unui prieten, împreună cu soția, își pregătea ieșirea la pensie. Fiind oameni sensibili și raționali, au decis să se retragă în cel mai sigur loc de pe pământ. Au petrecut ani de-a rândul cercetând cu atenție almanahuri și enciclopedii pentru a verifica ratele de omucidere și statisticile legate de sănătate, pentru a se informa cu privire la rutele predominante ale vânturilor (pentru a nu se stabili pe direcția acestora dinspre posibile ținte nucleare) și în cele din urmă au găsit locul perfect. La începutul anului 1982, au cumpărat o casă pe o insulă. Două luni mai târziu, casa le-a fost distrusă: aleseseră Insulele Falkland.

Cealaltă poveste este despre ruda unui prieten, un industriaș extrem de bogat. Și el voia să se retragă într-un loc ferit de suprapopularea și infracționalitatea din Europa. A cumpărat o mică insulă în Bahamas, și-a construit o proprietate superbă și s-a împrejmuit cu agenți de pază înarmați și câini de atac. La început s-a simțit în siguranță și confortabil, însă în scurt timp a fost cuprins de griji. Erau oare suficienți agenți de pază pentru a-l proteja în caz că bunăstarea sa ar fi atras criminali care să jefuiască insula? Dar

dacă și-ar întări paza, n-ar deveni oare din ce în ce mai slab și mai dependent de cei care îl apără? Pe deasupra, colivia de aur a devenit în scurt timp plictisitoare; așa că și-a luat zborul înapoi către anonimul marelui oraș.

S-ar putea să fi fost deja adevărat pe vremea lui John Donne că „niciun om nu este o insulă”; dar în ziua de azi adevărul acestei maxime este mai mult decât evident. Iar în acest al treilea mileniu care se apropie, interconexiunea dintre activitățile și interesele umane va crește chiar mai repede decât suntem obișnuiți. Acțiunile noastre îi vor afecta pe toți locuitorii planetei și fiecare dintre noi va fi afectat de acțiunile tuturor. Vom reuși sau vom dispărea împreună. Cu toate acestea, conștiința umană s-a dezvoltat pe parcursul mileniilor trecute pentru a reprezenta trăirea individuală, pentru a promova interesele individuale: în cel mai bun caz suntem gata să-i iubim și să-i protejăm pe cei apropiați. Puțini indivizi au fost capabili să-și deschidă mintea pentru a cuprinde interese mai largi, înțelegând că distincția dintre „eu” și „ceilalți” este în mare parte arbitrară. Însă, în general, conștiința noastră nu este pregătită pentru problemele viitoare, indiferent cât de presante ar fi.

Care este cel mai bun mod de a ne reechipa mintea pentru a întâmpina provocările din viitorul apropiat? O posibilitate, pe care o explorează această carte, ar fi să recapitulăm ceea ce știm cu privire la trecutul nostru evolutiv și la moștenirea pe care i-a lăsat-o minții noastre. Înțelegând felul în care s-a dezvoltat de-a lungul timpului psihologia umană ca răspuns la condițiile variabile ale mediului, am putea să descoperim cum să ne adaptăm mai eficient la schimbările din ce în ce mai rapide care cheamă la acțiuni viitoare.

La cumpăna dintre milenii

De ce ar vrea cineva să citească o carte despre evoluție și psihologie? Asemenea carte nu-l va ajuta pe cititor să facă vreo investiție

favorabilă sau să-și pună deoparte un venit sigur la pensie. Nu-l va ajuta nici să scadă în greutate, să se lase de fumat sau să avanseze în carieră. Nici nu-i poate sfătui pe locuitorii din Munții Stâncoși cum să-și salveze păstrăvii sau apele.

În schimb, ceea ce poate oferi *Evoluția sinelui* sunt o înțelegere mai profundă a direcției înspre care s-a îndreptat viața pe pământ și, prin urmare, o percepție mai clară a sensului propriei existențe. Cei care știu deja ce vor de la viață vor considera probabil că ceea ce urmează este inutil. Cei care cred că plăcerea și posesiunile sunt singurele motive pentru a trăi nu au de ce să citească mai departe, pentru că nu vor găsi prea multe lucruri folositoare în aceste pagini. Nici extremiștii religioși sau materialiștii convinși nu caută genul de cunoaștere care va fi explorată aici, deoarece ei sunt deja liniștiți cu propriile credințe. Cititorul ideal este cineva curios cu privire la sensul vieții, care nu este convins că vreuna dintre explicațiile existente ar fi exhaustivă, care este preocupat de starea în care se află lumea și căruia i-ar plăcea, de asemenea, să facă ceva în privința aceasta. Unui astfel de individ, această carte i-ar putea da idei care să-l ajute să înfrunte viața cu mai multă fermitate și convingere.

Pentru a explora modalitatea în care ni s-ar putea înfățișa viitorul, ne vom uita la forțele care au dat naștere situației prezente de pe această planetă. Modalitatea în care ni s-ar putea înfățișa, nu cea în care ni se va înfățișa. Diferența dintre ce s-ar putea întâmpla și ce se va întâmpla depinde de noi. Comportamentul nostru va determina într-o mare măsură care dintre scenarii va fi pus în practică. Poate că nu vom deveni mai bogați, mai sănătoși sau mai puternici acționând în armonie cu tendințele pozitive ale evoluției, însă este posibil să obținem un anumit grad de fericire, sau cel puțin de liniște, știind că acțiunile noastre ajută la construirea unui viitor mai bun.

Acum 1 000 de ani, când primul mileniu³ se transforma în cel de-al doilea, oameni din diverse regiuni ale Europei se pregăteau

pentru sfârșitul lumii. Mulți oameni și-au părăsit casa pentru a face tabere în munți sau în alte locuri adăpostite, sperând să evite suferințele cele mai grele ale Apocalipsei înflăcărate, de a cărei venire erau convingși. Credeau că după moarte vor fi mai aproape de Dumnezeu și că, dacă sfârșitul lumii îi găsește pe un vârf de munte, vor fi printre primii sosiți la Judecata de Apoi. Mulți dintre cei care aveau pământ și vite și-au dat averea săracilor, deoarece conform *Bibliei* un om bogat are la fel de multe șanse să intre în împărăția cerurilor precum are cămila să treacă prin urechile acului. Oamenii au continuat să trăiască într-o stare de angoasă mulți ani după aceea, căutând cu înfrigurare semnele celei de A Doua Veniri a lui Hristos, care avea să anunțe începutul sfârșitului.

Cu toate că în ultima jumătate de secol și noi am fost bântuiți de frica unui final grandios și exploziv care ar putea mistui toată viața de pe pământ, motivele fricii s-au schimbat. La sfârșitul primului mileniu, oamenii trăiau cu convingerea că Dumnezeu promisese să încheie marele său experiment pământean la 1 000 de ani după moartea Fiului Său. Acum trăim cu spaima că am putea dezintegra, cu ajutorul propriilor noastre invenții, însăși forța care ține materia la un loc, transformând astfel infinita varietate și complexitate a vieții de pe această planetă într-un deșert mohorât și ucigător.

Am învățat multe în ultima mie de ani. Am înțeles că Pământul nu este centrul Universului și cei mai mulți dintre noi s-au împăcat cu ideea că omul a început să cutreiere câmpiile africane cu aproximativ patru milioane de ani în urmă, după ce și-a făcut veacul prin alte specii de mamifere, mergând în istorie până la un mic șoarece-de-câmp care fura ouă de dinozaur cu vreo 250 de milioane de ani în urmă. Am învățat că prealăudata noastră abilitate de judecată se bazează pe un strat subțire de țesut întins deasupra unui creier reptilian trainic și am ajuns să credem că atunci când interesul

genelor noastre, cu programarea lor oarbă, intră în conflict cu valorile noastre sau chiar și cu interesul personal, genele câștigă.

Strămoșii noștri din anul 1000 erau incomparabil mai săraci decât noi în privința bunurilor materiale, dar mai bogați spiritual. Majoritatea trăiau în bordeie întunecate și friguroase, fără mobilă, erau adesea înfometăți și aveau foarte puține obiecte personale. Dacă s-ar plimba astăzi printr-o casă obișnuită din vreo suburbie, ar crede că au dat peste un palat de vis. Pe de altă parte, în timp ce în epoca noastră credem că suntem descendenți ai maimuțelor, agățați de o planetă care se bălăngăne incert, plutind în derivă într-un Univers mecanic, ei credeau că sunt creația favorită a unui Dumnezeu omnipotent, care și-a trimis Fiul unic să moară pentru ca ei să poată trăi veșnic într-o stare de beatitudine eternă.

Această viziune asupra lumii le oferea strămoșilor noștri impresia liniștitoare că există un destin și un sentiment de încredere în sine. Chiar și numeroșii necredincioși sau apostatații care se scaldau în păcat puteau simți că viețile le sunt protejate de o plasă de siguranță. Orice ar fi făcut în timpul vieții, un ultim act de credință în clipa dinaintea morții le putea aduce iertarea și le putea asigura fericirea eternă. Înaintașii noștri se vedeau protagoniști ai unei opere dramatice universale. Prin contrast, noi trăim, după cum spune Jacques Monod⁴, într-un „univers înghețat al singurătății“. Despuiați de iluziile bătrânilor, suntem văduviți și de credința lor.

Să fie oare aceasta o altă ilustrare a zicalei „fericiți cei săraci cu duhul“? Să fi fost epocile trecute mai fericite datorită iluziilor lor?⁵ Deși nu avem dovezi clare în această privință, pare puțin probabil ca omul de rând de acum 1 000 de ani, sau de acum 100 sau 10 000 de ani, să fi fost mai fericit decât suntem noi astăzi. Istoricii care încearcă să pătrundă în mentalitățile epocilor trecute ajung la descrieri sumbre cu privire la ce însemna să trăiești în Roma antică sau în Anglia victoriană. Johan Huizinga⁶, într-una dintre cele mai

vii descrieri ale Evului Mediu, a prezentat această perioadă aproape ca pe una schizofrenică, în care oamenii erau obsedați atât de lăcomie, cât și de sacrificiul de sine, iar stările lor oscilau între frică atroce și extaz spiritual.

Oricare ar fi caracterul lor, convingerile de bază ale unei epoci au impact asupra viitorului celor care le nutresc. Poate că mentalitățile Evului Mediu au adus suficientă încredere în sine pentru a rupe treptat lanțurile dogmei religioase și au netezit calea epocilor de explorare și descoperire care au urmat. Convingerile noastre actuale – sau lipsa lor – vor avea o influență comparabilă. Vom avea oare suficient curaj, suficientă însuflețire, care să ne permită să avem un viitor și, cu atât mai mult, un viitor mai bun? Sau rasa noastră va dispărea, cu o bubuitură sau cu un scâncet, pentru că nu putem să înțelegem cum să treaba cu viața?

Ce se va întâmpla în al treilea mileniu depinde de ceea ce se află acum în conștiința umană: de ideile în care credem tu și cu mine, de valorile pe care le susținem, de acțiunile pe care le întreprindem. Depinde de lucrurile cărora le acordăm atenție, de atmosfera pe care o creăm prin investirea energiei noastre psihice. În acest punct, cititorul se poate întreba: ce legătură are asta cu mine? E suficient de complicat să găsec un echilibru între cheltuielile și câștigurile mele, să-mi păstrez slujba și familia, să încerc să obțin un pic de bucurie de la viață. Ce-mi pasă mie de *mileniul trei*? Ce înseamnă pentru mine viitorul omenirii?

Ideea principală a acestei cărți este că cea mai bună cale de a da sens vieții noastre în prezent și de a ne bucura de fiecare moment este de a deveni parte activă și conștientă a procesului evolutiv. Înțelegerea modalității în care funcționează evoluția și a rolului pe care îl putem juca în cadrul său ne oferă o direcție și un scop care altfel lipsesc în această cultură seculară, desacralizată. Asta nu înseamnă că trebuie să renunțăm la țelurile personale și să le

subordonăm unui bine universal pe termen lung. De fapt, adevărul este exact invers. Individizii care își dezvoltă la maximum unicitatea, dar se identifică în același timp și cu procesele mai mari care acționează în Univers evadează din singurătatea destinului lor individuale. Și, pe deasupra, după cum sper să demonstrez, a face istorie aduce mai multe satisfacții decât a fi târât de ea în mod pasiv.

Dar de ce este atât de presantă nevoia de a reflecta cu privire la trecut și la viitor tocmai în această perioadă? De fapt, trăim un moment unic și oportun, un moment de trecere decisiv pentru istoria planetei. Dacă un inspector spațial aflat în deplasare s-ar întoarce acum să viziteze Pământul după o absență de câteva mii de ani, acesta nu și-ar putea crede ochilor. Cum de s-a schimbat atât de drastic calitatea aerului? Ce s-a întâmplat cu acele păduri tropicale luxuriante? Cum de lanuri de porumb imense s-au extins peste câmpiile americane și siberiene? De unde au apărut toate oile alea în Noua Zeelandă și de ce au rămas atât de puțini lei și balene și nicio pasăre Dodo? Și ar fi cu siguranță uluit de schimbările fizice petrecute într-o perioadă atât de scurtă: pământ acoperit de ciment, structuri enorme înălțându-se spre cer și, mai ales, urmele travaliului neîntrerupt care transformă energia minerală, vegetală și chimică în fum și deșeuri.

Dacă ar avea niște cunoștințe de istorie cu privire la fazele evoluției planetare, vizitatorul nostru imaginar și-ar da seama în scurt timp că este martorul unui stadiu crucial pentru evoluția planetei Pământ: acea perioadă de câteva mii de ani în care una dintre speciile de animale devine conștientă de sine și demarează proiectul de a transforma după chipul și asemănarea sa tot ce prinde. Inspectorul spațial ar ști, din experiența altor părți din galaxie, cât de exploziv de periculoasă este această epocă pentru oricare dintre noi și pentru toate formele de viață de pe planeta afectată. Înainte să-și întoarcă nava spre culoarul interstelar care duce acasă, probabil că

ar mormăi câteva vorbe, urându-i succes speciei aflate în proces de deșteptare, ale cărei bâjbâieli neîndemânatică vor sfârși fie în distrugere, fie în lenta înflorire a unei mari civilizații.

Acel moment este, bineînțeles, acum. Cu toate că o formă de viață umanoidă pare să fi existat deja acum patru milioane de ani, strămoșii noștri au descoperit abia acum 10 000 de ani că plantarea semințelor aduce recolte mai mari, apoi că metalele pot fi prelucrate și chiar și mai recent că semnele pot fi folosite pentru a reda cuvinte și gânduri.

Și doar de vreo 100 de ani, mai puțin de o clipire față de trecutul nostru, am început să înțelegem că viitorul nu se desfășoară conform țelurilor unui plan divin, ci că este în mare măsură în mâinile noastre. Înainte ca Darwin și urmașii săi să prezinte în mod convingător ideea de evoluție biologică, majoritatea oamenilor credeau că o persoană atotputernică conduce Universul și că, în pofida faptului că durerea și suferința sunt răspândite în această lume, El va avea în cele din urmă grijă veșnică de noi pe lumea cealaltă. Teoria evoluționistă sugerează, pe de altă parte, că fiecare specie – inclusiv cea umană – este responsabilă pentru propria supraviețuire; nu există un protector supranatural care ne va salva. Cu toate că abia am apucat să asimilăm această sumbră lămurire, suntem deja forțați să luăm decizii care vor afecta supraviețuirea vieții pe planetă. Avem cu adevărat nevoie de tot norocul care ne-ar putea ieși în cale. Dar și mai mult avem nevoie să ne luăm impasul în serios și să dezvoltăm cunoașterea prin care îl putem aborda în mod creativ.

Împrejurări favorabile, necesitate și încă ceva

Dar oare chiar putem, tu sau eu sau oricare ființă în parte, să schimbăm ceva? Înțelegerea pe care o avem în prezent despre cauzalitate sugerează că evenimentele sunt determinate de interacțiunea dintre hazard și legile imuabile ale naturii. Bătaia aripilor

unui fluture deasupra unei orhidee de pe malul Amazonului poate pune în mișcare o înlănțuire de minuscule perturbări atmosferice, al cărei rezultat poate fi un uragan care să distrugă sute de clădiri din Florida. Modul în care se formează uraganele poate fi explicat în termenii presiunii atmosferice și ai diferențelor de temperatură; dar zborul fluturelui și sutele de cauze suplimentare care atenuează sau amplifică efectele bătaii inițiale a aripilor s-ar putea să rămână pentru totdeauna pe tărâmul impredictibil al hazardului.

Dar, prinși între legile de neclintit ale naturii și evenimentele incredibil de capricioase, ce putem face altceva decât să ne lăsăm purtați de val? Un fatalism resemnat pare să fie cel mai rațional răspuns în fața vieții. În mod concret, asta înseamnă să renunțăm la responsabilitate, reflecție și selecție. Presupune să urmăm în mod automat toate nevoile și dorințele care se întâmplă să fie codate în cromozomii noștri, cel puțin în limitele admise de societatea în care trăim. În acest scenariu, nu putem spera la mai mult decât la a avea grijă de propriul interes, confort, plăceri și ambiții.

În acest punct își face loc un paradox straniu. Dacă toată lumea aderă la această atitudine, dacă ne supunem cu toții forțelor determinante ale cauzalității, este puțin probabil ca umanitatea să supraviețuiască. Cei care au acces la resurse vor continua să le acapareze cu o viteză din ce în ce mai mare, nevoiașii se vor răscula pentru a-și căpăta partea și va începe un război al tuturor împotriva tuturor. Pe când, dacă suficienți oameni ar crede că viitorul se află măcar într-o anumită măsură în mâinile lor, șansele de a supraviețui ar crește semnificativ, deoarece ar deveni mult mai probabil ca ei să ia măsuri pentru evitarea cataclismului. Dar dacă acestea sunt adevărate, oare împrejurările favorabile și necesitatea sunt singurii factori determinanți ai sorții noastre? Sau mai există o forță care, pe lângă acestea, participă la modelarea viitorului?

A devenit o modă să afirmăm că acțiunile individuale nu au efecte semnificative asupra istoriei. Această teorie ar sta în picioare dacă Socrate sau Ioana d'Arc nu și-ar fi apărat credințele, sau dacă Raoul Wallenberg nu și-ar fi sacrificat tihna pentru a salva mii de vieți ale evreilor în timpul ocupației naziste din Ungaria și dacă, ei bine, s-ar fi găsit probabil altcineva să le preia cauzele. În orice caz, faptul că ei au luat atitudine – una dramatică – nu a schimbat cu adevărat cursul evenimentelor, decis de vectorul forțelor sociale, și nu de alegerile individuale.

Acest argument s-ar putea să stea în picioare în ceea ce privește descoperirile științifice și tehnologice. Dacă frații Wright nu ar fi reușit să zboare cu avionul proiectat de ei – eșuând precum Otto Lilienthal, Samuel Langley și mulți alții dinaintea lor –, altcineva ar fi desăvârșit un aparat de zbor, într-un an sau doi. Știința și tehnologia și-au urmat până acum propria dezvoltare, la care mințile umane au acceptat să ia parte în mod pasiv. Dar nu toate acțiunile umane sunt determinate în mod asemănător. Indivizii cu adevărat creativi sunt cei care reușesc, în pofida presiunii exercitate de instincte și de înțelepciunea populară, să-și reprezinte un mod de viață care să-i facă pe toți ceilalți mai liberi și mai fericiți.

Pentru a ne dezbăra de acceptarea fatalistă a programării genetice sau istorice, avem nevoie cel puțin de credința în libertate și autodeterminare. Este puțin probabil ca cineva să își asume riscuri și să muncească pentru binele comun dacă nu crede că poate schimba ceva. Dar oare se minte singur? La urma urmei, axiomele științei postulează că toate evenimentele trebuie să aibă o cauză, așa că dacă Sfântul Francisc a decis să-și împartă averea săracilor, trebuie să o fi făcut pentru că voia să-și enerveze tatăl bogat sau pentru că era un homosexual latent sau poate pentru că avea un dezechilibru hormonal.